

**«ДУША ЇЇ І СЛОВО НЕ ДАЄТЬСЯ ПІД ЯРМО»:
«КАСАНДРА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВНОЇ,
МІФОЛОГІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ І ФІЛОСОФСЬКОЇ ВИНИ**

Софія Варецька,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Світлана Маценка,

докторка філологічних наук, професорка кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Діана Мельник,

кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Ярина Тарасюк,

кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Статтю присвячено наративу вини у творі Лесі Українки «Кассандра» (1907). Наратив досліджено в різних аспектах: мовному, міфологічному, соціальному і філософському, що уможливорює багатогранне, багаторівневе і багатовекторне прочитання тексту. Тож відзначено, що наратив вини є наскрізним і на кожному з досліджених рівнів отримує свої культурні контексти, інтертекстуальні зв'язки, смислові моделі і мовне втілення.

Ключові слова: *Леся Українка, Кассандра, міф, вина, мовне вираження вини, міфологічна вина, соціальний аспект вини, філософсько-екзистенційний вимір вини.*

The article is dedicated to the narrative of guilt in Lesya Ukrainka's «Cassandra» (1907). The narrative is considered from different aspects: linguistic, mythological, social and philosophical, which allows a multifaceted, multilevel and multi-pronged approach to the text understanding. Thus, it is noted that the narrative of guilt is pervasive and receives its own cultural contexts, intertextual relations, semantic models and language structures at each of the studied levels.

Key words: *Lesya Ukrainka, Cassandra, myth, guilt, linguistic expression of guilt, mythological guilt, social aspect of guilt, philosophical and existential dimension of guilt.*

Вина – це багатогранне енісне поняття, яке можна розглядати в багатьох аспектах: мовному, міфологічному, філософському, соціальному. Тож саме вина слугує підґрунтям для усвідомлення координат залежності модерної людини, які Леся Українка увиразнює в «Кассандрі» (1907) на міфологізованому матеріалі.

Мовне вираження вини. Читаючи «Кассандру» Лесі Українки, не можна не помітити впливу «мовного скепсису», який охопив багатьох європейських письменників на зламі ХІХ-ХХ ст. Тож і в «Кассандрі» Лесі Українки розігрується драма мови, зумовлена обмеженістю вираження, не/вірою у слово, його впливовістю. Із такого погляду, Кассандра-пророчиця, рід заняття якої тісно пов'язаний з мовою і володінням словом вживає для позначення ситуації, в якій опинилися троянці, певні абстрактні формули («*кров і смерть*», «*щастя і правда*», «*кров і помста*», «*правда і неправда*»), наповнені глибоким смислом в міфологічно-поетичному аспекті, бо містять багатий конфліктний потенціал, і водночас позбавлені достовірного значення для тих, хто сприймає їх у площині буденної мови й очікує конкретики. Такі слова-образи визначені, ймовірно, тим, що Кассандра «*тільки бачить*», а не зв'язно розмірковує, в результаті чого вона зголошує наслідки подій, не кажучи нічого про їх причинно-наслідкові зв'язки, окрім як про вплив долі. Її «розмови» з богами мають ритуальну природу і в цьому вона активна та дієва, однак повсякденною мовою, як і мовою почуттів, вона не володіє, що суттєво віддаляє її від соціального світу. У тексті вина Кассандри виражена низкою атрибутів, приписаних їй чи не всіма її співрозмовниками: Гелена називає Кассандру «*ненависною*», «*лютою*», «*безумною*», Поліксена підозрює її в заздрості, виправдовує її слова «*хворобою*», називає її «*безумною*», Андромаха вважає «*зловісницею*», яка «*бодай заніміла*», «*отруйницею*», «*лютою згубою*», Деїфоб закидає їй «*рабську мову*», Гелен глузує, що Кассандра «своїми очима» врочить навіть правду. Словом проти слова завершуються взаємні обвинувачення двох «богорівних» царівен Кассандри і Гелени, що означає, що приміряння сил у словах не досягло жодного прориву. Розмова Кассандри і Поліксени побудована на самовиправданні молодшої сестри в очікуванні шлюбного щастя і виправданні Кассандрою Долона. З'являється мотив невинності Кассандри в тому, що їй «*скрізь лихе ввижається*», бо «*бог тобі так затуманив думку*». Проте навіть любляча

сестра закидає Кассандрі, що та «*спогадами труїть*». Найпослідовніше виступає саме проти мови Кассандри, її слів, Андромаха. Вона навіть взиває до богів, щоб ті відібрали їй мову, щоб Кассандра зацікавилася. Коли гине Гектор, Андромаха переконана, що своїми словами про «*помсту і смерть*» та зламала героїчний дух воїна. І Кассандра бере вину за гибель брата на себе. Вона і сама часто картає себе за свою позбавлену чуттєвості мову чи за те, що «несила» їй «мовчати». Її готовність брати вину на себе може означати те єдине, чим Кассандра дієво здатна допомогти оточуючим її людям. Примітно, що якщо щось стається (вбито Гектора, гине Долон, знищене військо Ономая), то для оповідної логіки в тексті важливо закрити цей сегмент розповіді, назвавши винуватого. У вирішальний момент віщуні Кассандра і Гелен досягають повного нерозуміння, що мовно увиразнює трагічну розв'язку конфлікту і роз'єднаність сфер (сакральної та соціальної), від яких залежна людина. Тож і вага слова, ціною якого є військо чи життя одного полоненого, від якого проте залежить доля Трої, вивершує конфлікт на мовному рівні. Різниця у тому, що тут за словом має бути фізична дія, на яку Кассандра не здатна.

Міфологічна вина Кассандри. Міфологічну вину в «Кассандрі» Лесі Українки можна розглядати полівекторно, бо вже сам образ Кассандри багатовимірний. Вона – міфологічна постать з атрибутикою пророчиці-відступниці і літературний образ, конструйований багатьма поколіннями письменників, починаючи від античності і завершуючи сьогоденням. Уже в античну добу образ Кассандри неодноразово перетлумачувався, і навіть міф про набуття віщого дару має два варіанти. Еліністичний письменник, автор «Міфологічної бібліотеки» Аполлодор, розповідаючи про рід Пріама, згадує і про покарання Кассандри богом Аполлоном, який за відмову в ласці відібрав у неї можливість «переконувати». Тут йдеться про вміння використовувати мову, перекладати екстатичні візії на раціональну мову. Цим пояснюється недовіра до Кассандриних слів та сприйняття її іншими як безумної. Перекладач видання та коментатор, міфокритик Джеймс Фрейзер у коментарях до цього міфу, посилаючись на коментаторів Гомера, вказує на ще одну версію походження віщого дару в Кассандри та її брата близнюка Гелена. Мовляв, обоє близнюків отримали дар у храмі Аполлона, коли змії вилизали їм ограні чуттів, проте цей міф не пояснює, чому словам Кассандри надалі не вірили. Примітно,

що в Гомера ні в «Іліаді», ані в «Одіссеї» не згадується про віщій дар Кассандри, про неї сказано, що вона «*найкраща Пріамова донька, юна*» дівчина, «на золоту Афродіту подібна», обіцяна Ономаєві за допомогу троянцям. Кассандрі як міфологічному образу героїчного епосу чужий сумнів та спротив богам, її роль у Троянській війні зводиться лише до подарунка герою-лідійцю, вона навіть не оплакує убитого брата Гектора. Кассандра стоїть наче осторонь Троянської війни. Тож їй ще не приписують жодної провини в її розгортанні і вона не віщує про загибель Трої. Повноголосим образ Кассандри стає в трилогії Есхіла «Орестея», в якій чи не вперше розкривається таємниця її віщого дару, й цей образ починає корелювати з історією Трої та Мікен. Саме у трагедії «Агамемнон» Кассандра стає носієм історії та пророкує майбутнє, тобто пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє. З міфологічного персонажа вона переростає в літературний образ і слугує призмою, крізь яку оприявнюється теодіцея Есхіла. Трагік доповнює міфологічний образ мотивом вини. Кассандра покарана за відмову Аполлону, в такий спосіб Есхіл виправдовує її нищу смерть в «Агамемноні» (Аполлон не заступився за свою віщунку). Мотив провини з'являється з наростанням відчуття самоті й індивідуальності. Леся Українка підхоплює цей мотив спротиву богам. З огляду на міф, вина Кассандри полягає в тому, що вона єдина знає про долю Трої, та, будучи покараною за відмову Аполлону, не може запобігти її загибелі і гине разом з нею.

Соціальний аспект вини. Через свою здатність бачити фатальну правду Кассандра постає в поемі Інакшою, одмінною од юрби, вона не приймає усталені правила гри суспільства. Згідно з ними, роль жінки – це прясти вовну на золотій кужілці, обмежитися жіночим простором гінєкеєм і дбати про свого чоловіка. Маскулінний світ чітко розподіляє функції, як, скажімо: *Деїфоб на раді, Гектор на війні, Гелен у храмі*. Коли такий розподіл функцій непорушний, тоді суспільне буття зрозуміле і стабільне. Кассандра випадає з цього соціального порядку, чим зумовлене неприйняття її оточенням. Чоловіки закидають їй, що вона не на своєму місці, а жінки, що вона «*безумна*» й «*божевільна*». За суспільними нормами її інакшість багатогранна: як пророчиця – вона не так пророкує, як майбутня дружина – не вмє привернути до себе коханого, задля порятунку батьківщини вона внутрішньо не погоджується на шлюб без любові. Кассандра й сама усвідомлює свою інакшість і приймає її. Троянська царівна – не

та віщунка, до якої прислухаються. Люди не хочуть чути трагічної й нестерпної правди, навіть, якщо вона походить від богів. Кассандра – Інакша, бо не вміє лукавити, як і не вміє «правильно» доносити свою правду. Із давніх давен до пророків у суспільстві ставилися з пошаною й благоговінням. Саме таке ставлення до Гелена, сила його пророчого слова важить багато, люди його шанують. Він поважаний чоловік на протигагу до «покараної» жриці. Він не лише бачить «правду», але й почоловічому вміє нею керувати. Для його практики віщування характерна блискуча риторика, мовна гра, маніпуляція атрибутами й віруваннями. Він вважає, що дар прозорливий – це не просто знання правди, а й вміння з ним поводитися, не все можна відкривати людям, не все вони готові прийняти. Для Кассандри більше важить не реакція соціуму, а те, що вона транслює вищу істину, яку Гелен використовує для суспільного «блага», яким він його розуміє. Цілковито віддана своєму пророцтву, Кассандра не лише не боїться проголошувати трагічну правду, а й у такий спосіб спонукає до колективної відповідальності за неї. А той, хто не здатен сприйняти істинність її пророцтва, той і не може взяти на себе провину, бо це виходить за межі його розуміння. На таке наважується хіба зневірена в усьому людина-відчайдух, або така сильна духом постать, як Кассандра. Вона бере відповідальність не лише за свою, але й за чужу недосконалість. За Лесем Танюком, *«істинний лише той пророк, якого побивають камінням... Нерозп'ятих месій не буває»*. Саме на цьому ґрунті в творі формується конфлікт між пророчицею й юрбою.

Філософсько-екзистенційний вимір вини. Звернення до міфу, за Віржині Бренкер, замикає персонажів в їхній долі, оскільки історія їхня вже написана і відома читачеві – вони приречені на свій наратив і культурний стереотип їхнього сприйняття [7]. Проте міф як універсалія, як певний конструкт, точно, чи адекватно, схоплює й артикулює таємницю, або впускає одкровення, яке є *«основою нашого буття»* (П. Тілліх). Леся Українка здійснює археологію сенсу – пробирається до джерела, відчищає від нашарувань інтерпретацій, вмонтовує-інкорпорує певний інтелектуальний і культурний артефакт в особисту й ширше українську материнську плату та доєднується до ширшого європейського контексту. Важливо, що така реконструкція міфу як смислу через художній текст, який, за М. Мамардашвілі, сам є конституванням смислу [2], стає рухом досередини,

поверненням себе зі світу, розташуванням світу в собі, якоюсь мірою деміфологізацією світу з перенесенням міфотворення в середину себе, на відміну від створення міфу, що є рухом назовні, олюдненням світу. Тож, звертаючись до міфу про Кассандру, Леся Українка робить спробу переосмислити концепт вини, зазирнути за міфологічну підкладку вини Кассандри, щоб деконструювати сам феномен вини. Усі персонажі так чи інакше до нього причетні, але всі вони залишаються на рівні екстеріоризації вини, пошуку офірного цапа поза собою. Усі звинувачення стосуються Кассандри-пророчиці чи Кассандри-чаклунки, Кассандри-царівни, Кассандри-троянки, вся ненависть, страх і агресія, війна і смерть Трої персоніфікуються в Кассандрі, Троя виносить назовні і матеріалізує через Кассандру свою Тінь. А Кассандрине питання «хто винен?» виводить її на питання «хто я?». Спочатку Кассандра звинувачує себе в тому, що її не розуміють, бо вона не може перекласти видіння мовою, доступною людям, у тому, що безпорадна відвернути нещастя. Вона звинувачує в усіх бідах себе, свої очі, проте ці звинувачення вона повторює за іншим/іншими. Та поступово Кассандра відклеюється від «Кассандри»: спочатку від вини очей (міфологічна вина), потім від вини сказаного/не сказаного/не так сказаного (соціальна вина) до екзистенційного виміру вини після смерті Долона. Вона робить очевидний і логічний рух – виносить Тінь назовні, а потім знову втягує її в себе. Це прийняття вини стає усвідомленням співприсутності і співпричетності людини й світу, завдяки чому усяка подія універсуму є подією в самій людині. Фраза «я винна/винен» змінює конфігурацію світу, незалежно від причини і джерела вини, бо тоді конкретна людина відтворює первісного Адама, який, порушивши закон повноти, здійснив рух з «власної волі» і, зробивши крок до саморозуміння, пройшов ініціацію від невинності і безтурботності до вини і турботи про себе. У «Кассандрі» Лесі Українки вина отримує статус порогового стану, призводить до розколу не тільки між людиною і світом, а й – всередині самої людини. Вина стає наріжним каменем прозріння, усвідомлення, становлення, а відтак трансформації. Вина стає ініціацією, переходом від самоідентифікації до самоусвідомлення, від невинності і цілісності раю, від золотого віку злитості з Єдиним до «крику» індивідуалізації, з міфологічного часопростору до історичного.

Тож текст, розглянутий в різних аспектах вини, виявляє колізію модерної людини, залежної від сакрального і соціального світу, саме в момент омовлення і трагічного переживання цієї залежності, результатом чого має стати звільнення через смерть і усвідомлення людської автономності.

Література

1. Есхіл. Трагедії / пер. з давньогрец. А. Содомори та Б. Тена. Київ : Дніпро, 1990. 318 с.
2. Мамардашвили М. Психологическая топология пути [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.mamardashvili.ru/Lektsii/psichologicheskaya-topologiya-puti.html>
3. Танюк Л. До проблем української «пророчої» п'єси («Кассандра» Лесі Українки, «Пророк» В. Винниченка, «Народній Малахій» М. Куліша) // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 130–140.
4. Тиллих П. Систематическая теология. Т. I-II. М.; СПб. : Университетская книга, 2000. 463 с.
5. Українка Л. Кассандра // Твори в п'яти томах. Том 2. Драматичні твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1951, С. 248-333.
6. Apollodorus. The Library [Translated by Sir James George Frazer]. -. Loeb Classical Library Volumes 121 & 122. – Vo;l. 2. - Cambridge : MA, Harvard University Press; London :William Heinemann Ltd. 1921., S. 49
7. Brinker V. L'Art est un anti-destin. La Plume phrancophone, 19 décembre 2008 [En ligne]. – Disponible sur : <https://la-plume-francophone.com/2008/12/19/henry-bauchau-oedipe-sur-la-route/>

УДК 821.161.2:82.091

«ТИ ЧУЄШ, ЯК БРИНИТЬ СТРУНА ЯКАСЬ ТРЕМТЯЧА?...»

Наталія Гірна,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

У розвідці з'ясовано роль і місце особистісних чинників у житті Лесі Українки та їх вплив на літературну діяльність поетеси. Досліджено імена чоловіків, які зуміли торкнутися душевних струн жінки.